

מונהגות

בתוך 'קוד הקדושה', כפי שאפשר לכנות את רשימת המצוות שבפתח פרשת קדושים, יש רצף קצר של מצוות הזורה אור על השקפת התורה בדבר מנהיגות, ולא פחות מכך, על השקפתה באשר למונהגות – כלומר איך להיות מונהג:

לֹא תִשָּׂא אֶת אֶחִידְךָ בְּלִבְךָ, הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ
וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא. לֹא תִקֵּם וְלֹא תִטּוֹר אֶת בְּנֵי עַמְּךָ,
וְאֶהְבֶּתָ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ, אָנִי ה' (ויקרא יט, יז-יח)

את מצוות התוכחה, שמילותיה מודגשות במובאה לעיל, יש שתי דרכים שונות להבין. הרמב"ם מביא את שתיהן כ'משנה תורה' כשתי הלכות הנוגעות זו לזו. הרמב"ן כולל את שתיהן בפירושו לתורה.²

דרך הקריאה הראשונה מפרשת את המצווה במונחים של יחסים בין-אישיים. אתם מרגישים שמישהו פגע בכם; במקרה זה, אומרת התורה, אסור לכם לכבוש את הכעס בלבכם. אל תיתנו לשנאה להתפתח, אל תצברו טינה, וכאמור להלן אל תגיעו לכדי נקמה. במקום כל זאת גשו אל הפוגע, גערו בו, הסבירו לו, אמרו לו מה אתם חושבים שהוא עשה לכם וכיצד, להרגשתכם, המעשה פגע בכם. ייתכן שהוא יתנצל ויבקש לתקן את המעוות. גם אם לא

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

יעשה כן, הרווחתם: אווררתם את המועקה. יש בזה מן הקתרזיס, ההזדככות. הדבר יציל אתכם משקיעה במרמור.

הפירוש השני, לעומת זאת, מתנתק מההיבט הבין-אישי. על פי פירוש זה, מצוות "הוכח תוכיח" אינה קשורה להיפגעות. היא נוגעת למקרה שבו ראיתם אדם עובר עברה. אינכם בהכרח הקרבן. אולי אתם רק צופים מקריים. התורה מצווה אותנו כאן לא להסתפק במחשבות שליליות על המעשה ("לא תִשָּׂא אֶת אֶחִידְךָ בְּלִבְךָ") אלא להתערכ. להתרות בחוטא, להסביר לו באדיבות מרבית, ובגישה של ביקורת בונה, שמעשהו נוגד את החוק או את המוסר. אם תחבוקו את ידיכם ותשתקו תהיו שותפים לחטא ("תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא"), שכן ראיתם ולא מחיתם.

פירוש זה הוא מתאפשר רק בזכות העיקרון הקובע כי "כל ישראל ערביין זה בזה" – כלומר נושאים באחריות הדדית. אולם בתלמוד מופיעה אבחנה מרתקת הנוגעת לתחומי חלותה של המצווה:

אמר ליה ההוא מדרבנן לרבא: ואימא "הוכח" חדא זימנא, "תוכיח" תרי זמני. (תרגום: אמר אחד הרבנים לרבא, שמא נלמד מהמילה "הוכח" שיש להוכיח פעם אחת, ומהמילה "תוכיח" – שתי פעמים). אמר ליה, "הוכח" אפילו מאה פעמים משמע; "תוכיח" – אין לי אלא הרב לתלמיד; תלמיד לרב מניין? תלמוד לומר "הוכח תוכיח".³

כלומר, כפל המילים "הוכח תוכיח" מלמד, על פי רבא, שכיוון התוכחה אינו רק מלמעלה למטה, אלא גם מלמטה למעלה; גם תלמיד צריך להוכיח את רבו.

עצם מעשה הלימוד נתפס ביהדות הרבנית כוויכוח פעיל, כזירת היאבקות תודעתית: "אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקים בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה"⁶. משום כך, לצד יראת הכבוד שאנו חייבים לרבתינו, אנחנו חבים להם חוב נוסף: להקדיש את מרב מאמצינו למציאת קושיות ופרכות בדבריהם. רק כך אפשר לממש את אידאל הלימוד הרבני, שהוא חתירה משותפת אחר האמת.

הרעיון של מונהגות ביקורתית הוא שהצמיח בעם ישראל את ראשוני המבקרים החברתיים בעולם כולו, הלא הם הנביאים. ה' ייפה את כוחם של הנביאים לומר את האמת בפרצופם של בעלי השררה ולייסר את המורמים מעם, ואפילו את המלכים, בשבט הצדק והיושר. כך עשו שמואל לשאול, אליהו לאחאב וישעיהו לחזקיה. בייחוד זכורים האומץ והכישרון של נתן הנביא, שהעמיד את דוד המלך על חומרת מעשהו בבת שבע. דוד הכיר בחטאו מיד, ואמר "חַטָּאתִי"⁷.

אבל יוצאי דופן ככל שיהיו, הישגיהם של נביאי ישראל הם שניים במעלה לעומת תופעה שהיא מן המרשימות ביותר בתולדות הדתות: אלוהים עצמו בחר לאהוב יותר מכל עבדיו דווקא את האנשים שהטיחו ביקורת כלפיו. אברהם קרא, "הַשֵּׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?" (בראשית יח, כה). משה זעק, "לָמָּה הִרְעִיתָהּ לְעַם הַזֶּה?" (שמות ה, כב). ירמיה וחבקוק מחו באוזני הקב"ה על עוולות היסטוריות. איוב התווכח עם אלוהים, בעוד רעיו שבאו לנחמו הצדיקו את אלוהים בדין – ולבסוף, כאשר אמר אלוהים את דברו, התברר שהוא מצדד דווקא באיוב. כללו של דבר, אלוהים עצמו מבכר מונהגים ביקורתיים ומעורבים על פני אלו המצייתים בשתיקה.

אבחנה זו מכוננת עיקרון חדש: מונהגות ביקורתית. עד כה, בסדרה זו של מאמרים על מנהגות על פי פרשיות השבוע, עסקנו במנהגי. אבל מה בדבר המונהג? לכאורה, הדבר פשוט: המונהג הולך אחרי המנהיג. התלמיד לומד מרבו. כידוע, היהדות תובעת מהתלמיד לחלוק לרבו ולמורו כבוד רב, כמעט אינסופי: "יהי... מורה רבך כמורה שמים", אמרו חז"ל⁴. והנה, למרות זאת אומר התלמוד כי מצוות התוכחה חלה עלינו גם כלפי רבותינו ומנהיגינו, ואנו מצווים להוכיחם אם הם נוהגים שלא כשורה.

נניח שמנהיג מצווה עליכם לעשות דבר שאתם יודעים שהוא אסור על פי ההלכה. האם עליכם לציית? התשובה היא לא באל"ף רבתי. התלמוד מנסח עיקרון זה כשאלה רטורית: "דברי הרב ודברי התלמיד – דברי מי שומעין?"⁵ "הרב" כאן הוא ריבונו של עולם, ו"התלמיד" הוא מנהיג אנושי כלשהו; והתשובה למי יש לשמוע ולציית מובנת מאליה: שומעים לאלוהים. ההלכה מניחה כאן יסוד לרעיון המוכר לנו בגלגולו המודרני כאי-ציות אזרחי: הרעיון שעל פיו חובתנו שלא לציית לפקודה בלתי מוסרית.

מתגלם כאן עיקרון יהודי מרכזי נוסף: חשיבותן של השאלה, הקושיה, המחלוקת לשם שמים. היהדות מחייבת את ההורים, ומעודדת את המורים, לדרבן את הילדים ואת התלמידים לשאול שאלות. מסורת הלימוד היהודית מכוונת את המורה ואת התלמיד כאחד להבין שבכל שאלה הלכתית תיתכן יותר מתשובה אחת, ושעל כל פסוק במקרא ייתכנו פירושים רבים (הלא הם שבעים פניה של התורה). היהדות מתייחדת בכך שכמעט כל כתביה הקנוניים – המדרש, המשנה והגמרא – הם אוספים של מחלוקות (רבי א' אומר ב', רבי ג' אומר ד'); וכולם, גם התורה עצמה, מוקפים בפירושים רבים ולכל אחד נקודת מבט משלו כאשר למובנם ולמשמעותם.

קבוצתית'. אין מדובר בסתימת פיות, מסביר ג'יימס סורוביצקי בספרו 'חוכמת ההמונים', אלא בתחושת לכידות הגורמת לקונצנזוס למראית עין להפוך למציאות, "ועוזרת לשכך ספקות שיש למי מאנשי הקבוצה"⁸.

סכנת הקונפורמיות והמחשבה הקבוצתית רובצת לפתחה של כל קבוצה שחבריה נמצאים בזיקה הדוקה זה לזה – כפי שהראו הניסויים המפורסמים של סולומון אָש, סטנלי מילגרם, פיליפ זימברדו ופסיכולוגים חברתיים נוספים. משום כך "חברות זקוקות למחלוקת" – כפי שמוכרז בכותרת זו של ספרו של קס סנסטיין בנושא.⁹

הדוגמה החביבה עליי מופיעה בספרו הנזכר של סורוביצקי. הוא מספר כיצד חוקר טבע אמריקני, ויליאם בִּיב, נתקל בג'ונגל בגיאנה במחזה משונה. צבא של נמלים טרופיות טורפות נע במעגל ענק שהיקפו כארבע מאות מטרים. הנמלים הלכו סחור סחור, באותו מעגל, יומיים תמימים, עד שרובן צנחו מתות מאפיסת כוחות. מדוע עשו כך? משום שכאשר נמלים מתנתקות מהמושבה, הן מציינות לכלל פשוט: עקבי אחר הנמלה שלפנייך.¹⁰ הצרה היא שכאשר הנמלה הראשונה תועה בדרכה, כולן תועות אחריה.

סורוביצקי טוען שאנו זקוקים לקולות־נגד, לאנשים הקוראים תיגר על החכמה המקובלת, מתנגדים למוסכמות אופנתיות ומפריעים לשלווה האינטלקטואלית. "עקוב אחר האיש שלפניך" הוא כלל מסוכן לבני אדם ממש כשם שהוא מסוכן לנמלים טורפות. להתייצב מנגד ולתהות תמיד על החלטותיו של המנהיג היא משימתו של המונהג הביקורתית. מנהיגות דגולה

המסקנה, אם כן, היא עובדה מיוחדת במינה: **ביהדות, המונהגות היא פעילה ותובענית כמו המנהיגות.** או שמא נאמר זאת כך: מנהיגים ומונהגים אינם יושבים משני צדי השולחן. הם באותו צד – צד הצדק והחמלה והטוב המשותף. אף אחד אינו עומד מעל לכלל ביקורת, ואף אחד אינו זוטר מכדי למתוח ביקורת, כל עוד הוא עושה זאת בנועם ובענווה. חסיד יכול להשיג על רבו; ילד יכול לתהות בקול על דברי הוריו; נביא יכול למתוח ביקורת על מלך; וכולנו, מעצם היותנו נושאים את השם ישראל, נקראים לְשָׁרוֹת עם אלוהים ועם אנשים בשם הצדק והטוב.

מונהגות שאיננה ביקורתית, מונהגים המורגלים בציינתנות דמומה, משמשים מצע נוח לשחיתות במוקדי הכוח, ולעתים אף לאסונות שאפשר למנוע. לדוגמה: בשלושת העשורים האחרונים של המאה העשרים אירעו כמה תאונות קטלניות למטוסים של חברת התעופה הקוריאנית 'קוריאן אייר'. בחקירה שנערכה בעקבות אחד האסונות הללו, אסון טיסה מספר 8509 בדצמבר 1999, נמצא כי טייס המשנה חשש להזהיר את הקברניט שהוא סוטה מן המסלול; וכי חששו זה קשור כנראה לנטיית של התרבות הקוריאנית למנהיגות סמכותנית ולמונהגות חולקת כבוד.

הנשיא האמריקני ג'ון קנדי הרכיב צוות יועצים שנודעו בכישוריהם יוצאי הדופן, ובכל זאת צוות זה הכריע בזכות הפלישה למפרץ החזירים בקובה ב־1961, הנחשבת לאחת הטעויות הטיפשיות בהיסטוריה. אחד מחברי הצוות, ארתור שלזינגר ג'וניור, ייחס לאחר מכן את הטעות לאווירה החברתית כל כך ששררה בקבוצה. איש לא רצה להעכיר אותה ולומר שהצעת הפלישה אינה מוצלחת: "הפגישות שלנו נערכו באווירה משונה של קונצנזוס מובן מאליו". תופעה זו זכתה לשם 'מחשבה

נהניתם?

רוצים לקבל את שיחותיו של הרב יונתן זקס
ישירות למייל שלכם?

לחצו להרשמה!

מונהגות

קמה דווקא היכן שיש קבוצה חזקה של מונהגים בעלי תודעה עצמאית. לכן, כל עוד מדובר בביקורת בונה, תלמיד רשאי לתהות על רבו, ונביא – להוכיח מלך.

- 1 משנה תורה, הלכות דעות ו, ו-ז.
- 2 בפירושו לויקרא יט, יז.
- 3 בבא מציעא לא ע"א.
- 4 משנה, אבות ד, יב.
- 5 קידושין מב ע"ב.
- 6 קידושין ל ע"ב.
- 7 שמואל ב' יב, יג.
- 8 ג'יימס סורוביצקי, **חוכמת ההמונים**: מדוע הרבים חכמים מהמעטים ואיך תבונה קולקטיבית מעצבת עסקים, תרבויות ומדינות, ג'וד שבא (מתרגמת), ירושלים 2006, עמ' 55. Cass Sunstein, Why Societies Need Dissent, Harvard University Press, 2003, 2-3.
- 9 ראו הכותר האנגלי בהערה לעיל.
- 10 סורוביצקי, **חוכמת ההמונים**, עמ' 58.